

De anti-burgerlijke strekking in de Vlaamse Beweging na de Eerste Wereldoorlog in betrekking tot het activisme en de Frontbeweging

PIETER VAN HEES | RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

Inleiding

Activisme, Frontbeweging en Vlaamse Beweging zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Anti-burgerlijkheid en Vlaamse Beweging zijn dat, ook bij nader inzien, niet. Immers in vrijwel elke publikatie over de Vlaamse Beweging lezen we dat zij bij uitstek een nationalistische en emancipatorische beweging was, gedragen door de kleine- en middenburgerij, dat zij zich maar moeizaam verspreidde onder de lagere bevolkingsgroepen en niet dan met de grootste moeite een plaatsje in de hoogste middens van de Belgische samenleving wist te veroveren.

Als dat juist is, kunnen we ons afvragen of bestudering van het thema van de anti-burgerlijkheid in relatie tot de Vlaamse Beweging wel zinvol is en met name voor het tijdvak van activisme en Frontbeweging en wat daaraan voorafging. Ik meen echter het tegendeel. Als we het begrip anti-burgerlijk niet beperken tot een sociaal-cultureel verschijnsel, maar het ook van toepassing laten zijn op de gehele maatschappelijke structuur en in het bijzonder op de politieke en staatkundige structuur en het verzet daartegen, dan komt er ten aanzien van de vooronderstelde burgerlijkheid van de Vlaamse Beweging een aantal belangwekkende, het traditionele beeld corrigerende verschijnselen naar voren.

De periode tussen 1900 en 1914 was voor de Vlaamse Beweging een belangrijke fase. Meer dan tevoren kwam de nadruk te liggen op de sociaal-economische achterstand van de Vlaamse bevolking in de Belgische staat. Was taalwetgeving nog wel genoeg om bijvoorbeeld economische ontwikkelingen als de ontginning van het Kempische kolenbekken door Frans-Belgisch kapitaal tegen te houden? Niettemin bleef de taalwetgeving centraal staan en op zich was dat niet alleen begrijpelijk, het was ook juist. Er was op dat punt nog veel te doen en in de genoemde periode concentreerde de strijd zich op wat als een hoogtepunt van emancipatie werd gezien, de volledige vernederlandsing van het onderwijs aan de Gentse hogeschool. Alleen zo zou Vlaanderen een burgerlijke (!) elite kunnen kweken. Op dit punt leek er een doorbraak voor de Vlaamse Beweging waar te

nemen. Na het nodige gepalaver en geruzie had de Tweede Hoogeschoolcommissie voor het stelsel van Lodewijk de Raet (onmiddellijke en algehele vernederlandsing) gekozen. In grote eensgezindheid, bekroond door het optreden van de Drie Kraaiende Hanen (Frans van Cauwelaert als katholiek politicus, Louis Franck als liberaal en Camille Huysmans als socialist), voerden de flaminganten hun propaganda tot in de uithoeken van het Vlaamse land toe. Op 24 maart 1911 dienden vertegenwoordigers van genoemde drie partijen een wetsvoorstel dienaangaande in. Bij het uitbreken van de oorlog was het echter nog niet tot een openbare behandeling van het wetsvoorstel in de volksvertegenwoordiging gekomen.

Dit brengt ons op een cruciaal punt, de rol van de volksvertegenwoordiging in het Belgisch staatsbestel. Er was vóór 1914 een duidelijke verbreding van de belangstelling voor de Vlaamse Beweging vast te stellen. Deze verbrede belangstelling, gekoppeld aan het meervoudig algemeen mannenkiesrecht van 1894 zou, zo mocht men verwachten, een versterking van de politieke basis van de Vlaamse emancipatiestrijd teweeggebracht hebben. Dit was echter nauwelijks het geval. Natuurlijk werd er rond de verkiezingen met Vlaamse kandidaten gepronkt en naar Vlaamse stemmen gelonkt, maar in de volksvertegenwoordiging en in de partijen zelf waren de verfranste elementen de baas en stonden hoe dan ook de eenheid van de partij en het partijbelang centraal. Dat was pijnlijk duidelijk geworden bij de behandeling van enkele taalwetten. Na lange strijd kwam in de wet Franck-Seghers van 22 april 1910 vast te liggen dat voor de toelating tot het universitair onderwijs een zekere kennis van het Nederlands vereist was. Scholieren die in Vlaanderen gestudeerd hadden en naar de universiteit gingen, dienden een bewijs van kennis van het Nederlands voor te leggen. Zij kregen vrijstelling als ze konden aantonen op school vakken in het Nederlands gevolgd te hebben. Even moeizaam, en minder succesvol, was de totstandkoming van de wet op het taalgebruik in het lager onderwijs (19 mei 1914). Het principe van de gewesttaal als onderwijstaal moest het afleggen tegen het principe van de moedertaal of de gebruikelijke taal te bepalen door het gezinshoofd. De wet op het taalgebruik in het leger van 2 juli 1913 bracht geen Vlaamse en Waalse regimenten, maar nogal algemeen gestelde eisen betreffende de kennis van beide landstalen voor de toelating tot de officiers- en onder-officiersopleidingen. De wet was bij het uitbreken van de oorlog nog niet in gebruik. Het waren deze geringe parlementaire successen die bij meer dan één flamingant radicale en anti-burgerlijke gevoelens opriepen.¹

1. De algemene gegevens zijn ontleend aan: E. WITTE, J. CRAEYBECKX en A. MEYNEN, *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 1990, 5e druk; A.W. WILLEMSSEN, *De Vlaamse beweging, dl. 1, 1830-1914*, in: *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, dl. 4, Hasselt, 1974 en A.W. WILLEMSSEN, *De Vlaamse Beweging, dl. 2, 1914-1940*, in: *Twintig Eeuwen Vlaanderen*, dl. 5, Hasselt, 1975; L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging. Deel 2: Geschiedenis van het Davidsfonds 1914-1936*, Leuven, 1985; D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur*, Gent, 1991.

In 1895 had August Vermeyleen in zijn *Kritiek der Vlaamsche Beweging* het burgerlijke halfslachtige karakter van de leiders van de Vlaamse Beweging al bekritiseerd. Hij schreef: “*Tusschen vaderlandserij en nationaal gevoel blijven de leiders der Vlaamsche beweging hangen. Al wat zij vragen voert tot het vervangen van het tegenwoordige Koninkrijk door een Statenverbond, daaraan zal wel niemand twifelen, – en zij kunnen niet anders, willen zij hun beginselen volgen ... Maar waarom vorderen zij dan niet rechtuit de scheuring van België, waarom staat dat nergens in hun programma te lezen? – In den grond zijn zij volstrekt niet belgischgezind, al vreezen zij dikwijls met hun uitgesproken meening voor den dag te komen. Vlaanderen dat voelen ze, dat willen ze; België laat hen koud [...]*”²

Vermeyleen, die later de uiteenscheuring van België om praktische redenen afwees, vertolkte niettemin gevoelens die de volgende jaren weerklank zouden vinden. Ik wil dit met enkele voorbeelden illustreren.

Een groot en belangrijk deel van de propaganda voor de Vlaamse Beweging verliep buiten de politieke partijen, via de Vlaamse afdeling van het Algemeen Nederlands Verbond, de propagandacommissie voor de vernederlandsing van de Gentse universiteit en het Nationaal Vlaamsch Verbond, een boven de partijen staande organisatie in Brussel. Al dit werk had in de praktische politiek weinig uitwerking en dit bracht groepjes, voornamelijk bestaande uit jonge mensen, tot radicalere visies. Zij waren het met Vermeyleen eens dat “*het overbodig was nog eens het parlementarisme af te takelen, dat door niemand meer ernstig voorgestaan wordt, en zich zelf thans in de ‘duizeling des doods’ afbreekt.*”³

Dergelijke gedachten vinden wij allereerst bij de Gentse studentengroep Ter Waarheid die, in 1904 afgescheiden van ‘t Zal wel gaan, onder de leiding van professor Julius MacLeod een radicaal links standpunt ging innemen, waarin anarchisme en socialisme voedingsbronnen werden. Wij treffen er figuren aan als J. en A. Van Roy, Marcel Minnaert, A. Thiry, R. Kimpe, F. Brulez, Oscar De Gruyter, Hendrik de Man, Paul Kenis, Adriaan Martens, A. Picard, G. Sarton e.a., personen die bijna allemaal in het activisme een rol zouden spelen.

Hetzelfde gold voor het minder studentikoze Vlaamsche Veem, in 1909 opgericht door M. Jossen in Brussel. Het Veem wilde vooral in liberale kringen het Vlaamse geluid sterker laten weerklanken en had verspreid over Vlaanderen, o.a. te Gent zijn medestanders zitten. Uit die kring kwamen ook reacties op het door Jules Destrée in 1912 verwoorde wallingantisme. In zijn *Open brief* aan de koning had hij gesteld dat er niet alleen geen Belgen waren, maar dat het land bewoond werd door twee groepen die weinig of niets met elkaar gemeen hadden en daarom maar beter gescheiden verder konden leven. De gedachte aan ‘bestuurlijke scheiding’,

2. A. VERMEYLEEN, *Verzamelde Opstellen*, Bussum, 1904, dl.1, pp. 53-81, citaat op pp. 53-54.

3. A. VERMEYLEEN, *Verzamelde [...]*, p. 67.

we laten de technische varianten buiten beschouwing, vond in de Vlaamse Beweging opmerkelijk weinig weerklank. Er heerste de vrees dat het de campagne voor de vernederlandsing van Gent afbreuk zou doen, als men zich daarop zou gaan richten en de meeste Vlamingen waren nog steeds goede Belgen. Maar in radicale kringen dacht men toch al anders. De Vlaamsche Bond te Antwerpen met Antoon Jacob als leidende figuur en Schild en Vriend te Brussel met L. Brulez, de Gentse kring Ter Waarheid en studenten- en scholierenbladen als *De Goedendag* (Gent) en *De Vlaamsche Vlagge* en *Hooger Leven* (beide katholiek) lieten de gedachte niet los. In 1914 verscheen te Gent zelfs een blad *Bestuurlijke Scheiding*, met als redacteuren A. Thiry, R. Kimpe en M. Minnaert. De periodiek nam geen blad voor de mond. Heftige aanvallen op het politieke establishment en de roep om 'een verlosser' voor Vlaanderen en duidelijke eisen als volledige eentaligheid in Vlaanderen wisselden elkaar af. De periodiek had tussen de tweehonderd en driehonderd abonnees.

Radicale teksten verschenen ook in de kolommen van het Gentse blad *De Goedendag*, waarin Michiel van Vlaanderen zelfs uitriep: "*Ja, geweld moet er gebruikt worden*" en in 1913 M. Minnaert schreef: "*niets, absoluut niets [te voelen] voor België, waar we behandeld worden als lakeien, als slaven.*"⁴

Maar ook in het katholieke weekblad *Hooger Leven* vinden we in 1910 krachtige uitspraken over "*de dubbelzinnigheid, de loosheid, de lafheid, de onbetrouwbaarheid, de schaamteloosheid van het huidige parlementarisme*".⁵

Samenvattend kunnen we vaststellen dat aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog in de Vlaamse Beweging anti-burgerlijke elementen aanwezig waren. Ze werden vertolkt door een kleine groep vrij jonge mensen, nogal eens afkomstig uit vrijzinnige milieus, en te vinden in intellectuele en studentenkringen. De groep was redelijk gespreid over het Vlaamse land met duidelijke kernen in Gent, Brussel, Antwerpen en Lier en bestond eerder uit tientallen die tot enkele honderden uitgegroeid waren dan uit duizenden. Hun aanwezigheid was echter reëel en dat laat ons toe, alvorens te spreken over activisme en Frontbeweging, af te sluiten met een citaat uit Hendrik Elias' *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, waarin hij het bestaan van een politiek radicalisme vaststelt en schrijft, dat de "*revolutionaire bewegingen van de Frontpartij en van het activisme, [...] geen historische zin zouden hebben, indien aan de vooravond van de eerste wereldoorlog de latente krachten van het konflikt niet aanwezig waren geweest en reeds leefden in een aanzienlijke groep dragers van de Vlaamse gedachte.*"⁶

4. D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur [...]*, p. 85.

5. L. WILS, *Honderd jaar [...]*, dl. 2.

6. H.J. ELIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, Antwerpen, 1970-1971, 2e druk, 4 dln., dl. 4, p. 384.

Het activisme

Voorzover er anti-burgerlijke tendenzen in de Vlaamse Beweging waren, hebben die zich in het activisme verder geopenbaard. Het gaat hier in de eerste plaats om het signaleren van verzet tegen de Belgische staatsstructuur. Een historisch overzicht van het activisme en zijn organisaties laten we zoveel mogelijk buiten beschouwing. In de marge van het activisme treffen we, in nauwe relatie met het socialisme, verzet aan tegen de burgerlijke liberaal-kapitalistische samenleving en dat protest werd, zoals we zullen zien, meer op artistiek-literair gebied beleden dan in politicus. Tevens zullen we in dit socialistisch-activistisch milieu regelmatig pleidooien voor vrede horen voeren. Een pleidooi dat uitging van een socialistische maatschappijopvatting die de Wereldoorlog afwees als een noodlottig gevolg van imperialisme en kapitalisme.

Hoewel bij het uitbreken van de oorlog de politieke partijen zich tot het handhaven van een godsvrede hadden verbonden, bleek dit na de bezetting van vrijwel geheel het land door de Duitse bezetters een illusie te zijn. Het Belgische patriottisme dat de overgrote meerderheid van de Vlamingen deelde, had – het kon nauwelijks anders – een sterke Franstalige toon. Ook uitingen van propagandisten van allerlei soort die Vlaams en Duits ten onrechte met elkaar verbonden, kwamen voor.

Toch kwam de eerste duidelijke breuk van de godsvrede van Vlaamse kant en uit Gent, waar zich de groep die zich tooide met de naam Jong-Vlaanderen, manifesteerde onder de leiding van de Nederlandse predikant Jan Dirk Domela Nieuwenhuis Nyegaard, een groot bewonderaar van alles wat Germaans was en als convertiet Vlaamser dan menig flamingant. In zijn groep vinden we personen terug uit de kring rond Ter Waarheid en het blad *Bestuurlijke Scheiding*. Zij legden contacten met de Duitsers en op 24 oktober 1914 verwoordde Leo Picard de ideologie van Jong-Vlaanderen als volgt: *“De goede weg is volgens mij eerst inlijving [bij Duitsland] en dan met alle kracht verdrijving van het Fransch; dan moet er gewerkt worden om Holland, Zweden, Noorwegen en Denemarken met Duitschland te vereenigen in één groote Germanenbond, en zoo kan dan Vlaanderen, eerst geheel vernederlandscht op een min of meer federatieve wijze met Holland vereenigd worden.”*⁷

In november 1914 deed men een stapje terug en sprak men van ‘toenadering’ tot Duitsland in plaats van ‘inlijving’. Domela zelf wenste Vlaanderen als zelfstandig koninkrijk in het Duitse keizerrijk te incorporeren. In de Jong-Vlaanderenkring stonden figuren een nauwe politieke band met Nederland voor, nadat uiteraard

7. D. VANACKER, *Het aktivistisch avontuur [...]*, p. 29.

eerst de Belgische staat het loodje had gelegd. Op welke politieke en staatkundige wijze dit nieuwe amalgaam vorm moest krijgen, liepen de meningen uiteen en dat zou in de zo genoemde Grootnederlandse beweging zo blijven tot in de Tweede Wereldoorlog. Het politieke Grootnederlandse ideaal kreeg tijdens de Eerste Wereldoorlog steun vanuit Nederland, maar dit denken heeft onder de activisten nooit een dominante rol gespeeld, al paste het wonderwel in het politieke radicale anti-Belgische-staat-denken.

Voor ons is van belang dat de Jong-Vlaanderengroep al spoedig contacten in heel Vlaanderen wist te leggen en gedurende de oorlog in de later gevormde activistische organisaties vrijwel overal de meerderheid wist te verwerven. Het radicale anti-Belgische activisme wortelde in Gentse grond.

Essentieel was echter dat die contacten, zoals reeds gezegd, niet alleen onder Duits toezicht, maar zelfs met Duitse hulp werden gelegd. En dit brengt ons op de betrekkingen tussen het activisme en Duitsland en op de zgn. *Flamenpolitik*, een omstrede punt in de historiografie van de Vlaamse Beweging.⁸

Het gedachtengoed van de activisten en zoals we zullen zien van de Frontbeweging was al vóór 1914 ontwikkeld en was te vinden in de in de inleiding genoemde radicale kringen. Los van de meer algemene en door alle flaminganten gewenste zaken als de vernederlandsing van de Gentse hogeschool kenmerkten de idealen van de activisten en fronters zich door een onthechting aan de Belgische staat. Juist dat los zijn van de Belgische staat bracht de activist tot samenwerking met de Duitse bezetter. Een ander punt is de rol van de bezetter zelf. Laat er geen twijfel over bestaan dat er zonder de bezetter geen activisme geweest zou zijn dan mogelijk een soort 'ondergrondse' beweging. Met andere woorden elke activistische daad, elke pro-Vlaamse maatregel, zoals de vernederlandsing van Gent in 1916, de oprichting van de Raad van Vlaanderen in februari 1917 en de bestuurlijke scheiding in maart 1917, waren door de Duitsers gewenst en geregisseerd. En als de activisten zelf iets ondernamen, zoals op 22 december 1917 het uitroepen in de Raad van Vlaanderen van de zelfstandige staat Vlaanderen, dan wisten de Duitsers het zo te keren dat dit niet veel anders dan loze formules bleven. Heel de met zorg en kennis van zaken opgezette Duitse *Flamenpolitik* had in de eerste plaats tot doel de Vlaams-Waalse tegenstellingen in de Belgische staat te gebruiken voor Duitse doelen. Ging het eerst om vormen van annexatie van België, in 1917-1918, toen de krijgskansen dreigden te keren, ging het erom een verdeeld België na te laten, dat niet zonder meer pro-Frans zou zijn en in de laatste fase ging het er alleen nog

8. De historici Maurits Basse en Henri Pirenne, tijdgenoten, zagen in het activisme vooral een door en met hulp van de Duitsers uitgevoerde politiek. Hendrik Elias heeft in zijn studies uit de jaren zestig de eigen Vlaamse inbreng in het activisme naar voren gehaald. Lode Wils en Daniël Vanacker leggen in hun werk, gebaseerd op nieuw onderzoek, weer sterker de nadruk op de Duitse invloed op het activisme.

om een onderpand bij de vredesonderhandelingen te hebben.

Lodewijk Dofsels visie dat de activisten “*zijn die, die tijdens de oorlog, in de afwezigheid der Belgische regeering, hervormingen op Vlaamsch gebied betracht hebben, zonder daartoe stelselmatig de steun van de bezettende macht te versmaden*”, is op twee punten aanvechtbaar. Ten eerste wees de meerderheid van de activisten de Belgische staat af en ten tweede was men überhaupt niet in de gelegenheid om de steun van de bezetter te versmaden.

De anti-burgerlijkheid van het activisme moeten we zoeken in het radicale afwijzen van de Belgische staatsordening. Op sociaal-economisch terrein viel er van de meerderheid van de activisten, de Jong-Vlaanderen-adepten en de gematigder unionisten, die de Belgische staat terugwensten in een min of meer gefederaliseerde vorm, weinig te verwachten. In dat opzicht bleven zij burgerlijk. De bestaande bezitsverhoudingen moesten niet aangetast worden. Wel had men oog voor de achterstanden van Vlaanderen, waar het ging om investeringen in infrastructuur, onderwijs, openbare voorzieningen, werkgelegenheid en dergelijke.⁹ Ook pleitte men voor een betere sociale wetgeving, maar daar bleef het bij.¹⁰ Opvallend is dat waar de activisten wel het gevaar van de exploitatie van de Kempische mijnen door Frans-Belgisch kapitaal zagen, er maar één pleidooi was voor bijvoorbeeld ont-eigening en vorming van Vlaamse staatsbedrijven (A.L. FAINGNAERT, *Wat het Vlaamsche volk weten moet aangaande het Kempisch kolenbekken*, Brussel, 1917). Van vorming van staatsbedrijven naar de rol van de socialisten binnen het activisme is een kleine stap.

De Belgische Werklieden Partij had zich bij de godsvrede aangesloten en daarmee partij gekozen voor strijd met de Ententemogendheden tegen de Duitse agressie. Het ideaal van de internationale broederschap van de arbeidende klasse was een illusie gebleken. Niettemin waren er in Antwerpen, Gent en Brussel kleine groepjes socialisten, meestal georganiseerd in de zogenaamde Jonge Wachten die trouw bleven aan de idealen van vrede en internationale klassensolidariteit. Deze tijdens de oorlog tot de zgn. Minderheidssocialisten behorende groepjes ijverden in 1917 voor deelname aan de vredesconferentie te Stockholm en plaatsten zich daardoor buiten de officiële partijlijn. Enkelen onder hen, de kern van de latere communistische partij in Vlaanderen, sympathiseerden met de ontwikkelingen in Rusland in Leninistische richting.¹¹

9. CLAUDIUS SEVERUS (= LODEWIJK SEVEREIJNS), *Vlaanderen's Weezang. Aan Zuid- en Noord-Nederland*, Borgerhout, 1916.

10. H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging, 1914-1939*, Antwerpen, 1969, 4 dln., dl.1, pp. 91-95.

11. M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *25 jaar Belgisch Socialisme. Evolutie van de verhouding van de Belgische Werkliedenpartij tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen-Leuven-Brussel-Gent-Kortrijk, 1967, pp. 50-55.

In Antwerpen richtte Jef van Extergem in december 1916 zijn Vlaamsche Socialistische Arbeidersgemeenschap op met als orgaan *De Socialistische Vlaming*.¹² Naast propaganda voor de klassenstrijd besteedde deze groep veel aandacht aan de Vlaamse kwestie. Zij eisten administratieve scheiding en autonomie voor Vlaanderen, in feite een vorm van federalisme. De overige minderheidssocialisten rond Edward Joris hadden als blad *De Nieuwe Tijd*, waarin zij vooral aandacht vroegen voor de vrede. Toch ontbraken Vlaamse politieke thema's niet. In het nummer van 13 oktober 1917 lezen we over "*zelfbestuur voor Vlaanderen en Walenland in een Belgisch staatsverband*" en al eerder in het nummer van 23 juni 1917 had Edward Joris geschreven: "*Want ook dit maakt deel uit van ons streven: Het Vlaamsche volk heeft evenals de Ieren, Polen, de Finnen, de Oekrainers e.a. recht op vrije ontwikkeling; ook voor het Vlaamsche volk moet dit recht met de komende vrede gewaarborgd worden.*"

In Brussel werkten socialistische activisten als S. Prenau en H. Tanrez rond bladen als *De Vlam* en *Nieuw Vlaanderen*. De communicatie verliep echter niet vlot. De socialisten in Gent, etappegebied, leefden geïsoleerd en waren slecht op de hoogte van wat er in Antwerpen en Brussel gebeurde. In Gent koos F. Primo vrij radicaal voor het activisme en verbond dat zelfs met Grootnederlandse en pacifistische idealen. Hij stichtte in mei 1918 zelfs een Vlaamsch-nationale Partij om tegen de Jong-Vlaanderenaanhang stelling te kunnen nemen. Een tweede dissidente, los van de BWP staande, socialistische groep vormden de Gentse Jonge Wachten, die radicaal voor pacifisme kozen en weinig belangstelling voor het activisme toonden. Zij hadden hun blad *De Roode Jeugd* met daarin de leus "*al op dek voor de vrede*".¹³ Hun voorbehoud tegenover het activisme blijkt uit enkele artikelen onder de titel "Het Flamingantisch Licht door het Socialistische Prisma", waarin bezwaar gemaakt werd tegen het ondemocratisch werken van de activisten. Het blijkt duidelijk uit het volgende citaat (*Roode Jeugd*, december 1918, nr. 15): "*Er is eenig doorslaand argument, die ons tegen de Vlaamsche staatsgreep stelling moest doen kiezen: nl. dat wij daarover in volslagen onwetendheid verkeerden. Wat bracht ons de Autonomie? Iets analoog aan België met dezelfde wetten en rechten? Dat het werd samengesteld in het duister, op de meest reactionnaire manier, zonder zich een halven oogenblik te bekommeren om het oordeel der bevolking, zegt ons wat het ongeveer zijn kon. Er wordt gerept van koningdom, van republiek, p.g. [partijgenoot] Steven Boersen was daarover onbekommerd, als 't maar 'Vlaamsch' was. Wij wisten*

12. M. CLAEYS, *25 jaar Belgisch Socialisme [...]*, p. 74 e.v. en A. BAEYENS, *Het aktivisme te Antwerpen. Gedachteninhoud van de Antwerpse aktivistische pers, 1914-1918*, KULeuven, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1973, passim.

13. M. CLAEYS, *25 jaar Belgisch Socialisme [...]*, p. 76 en M. SERTYN, Het socialistisch aktivisme tijdens de Eerste Wereldoorlog, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 7, 1976, nr. 1-2, pp. 169-195, vnl. pp. 173-174.

niets! Volstrekt niets! Eenige intellektuele heeren waren gekomen om het Vlaamsche volk te redden, zeiden ze. Zij maakten daarbij veel gebaar en zwoeren op hun leven. Ze gingen naar de Duitse overheid, vonden er den gewenschten steun, en het zaakje was klaar. Zoo wordt een volk 'bevrijd'."

Los van het feit dat de tekst na de Wapenstilstand verscheen en los van het feit dat, ondanks de wat apologetische toon, de band met de BWP verbroken bleef, geeft de tekst wel een opmerkelijke verklaring voor het falen van het activisme.

Het spreekt overigens vanzelf dat ook deze linkse activiteiten alleen met Duitse goedkeuring konden plaatsvinden en dat genoemde organisaties en organen via het propagandabureau van de Raad van Vlaanderen geldelijk gesteund werden. Nog een enkele opmerking over het pacifisme.

Het activisme was in zijn eigen ideologie niet pacifistisch en ook niet anti-militaristisch. Op zich merkwaardig, want het anti-militarisme had een vrij lange traditie in de Vlaamse Beweging.¹⁴ Maar misschien moeten we in dat opzicht ons oor nog eens bij Vermeulen te luisteren leggen die in zijn *Kritiek der Vlaamsche Beweging* over het anti-militarisme opmerkte: "*Zal doorgaans de flamingant het militarisme zelf aanvallen? Hij verlangt eerst dat de commando's in 't Vlaamsch gegeven worden. Verkrijgt hij 't, dadelijk wordt het leger een heilig iets.*"¹⁵

De activisten zelf aanvaardden op 12 september 1918 nog Schaibles toestemming voor de oprichting van een Vlaamse weermacht en de Vlaamsche Voorwachten functioneerden al als min of meer militaire organisaties.

Desondanks kunnen wij binnen het activisme en veelal samen met de socialistische activisten met name omstreeks 1917 tal van vredesactiviteiten waarnemen.¹⁶ Op zich was dat begrijpelijk. De oorlog, waarvan iedereen had gedacht dat hij kort zou duren en problemen zou oplossen, sleepte nu al jaren voort, had niets opgelost en alleen maar ellende, armoede, honger en verdriet gebracht. Gewone burgers wilden graag vrede, maar ook de bezetters konden een stemming ten gunste van vrede wel gebruiken. Zij hadden met vrede door onderhandelingen immers al een min of meer verdeeld België stevig in handen en het kwam hun imago mogelijks ten goede. Zij – en niemand anders – gaven ruim baan voor alle mogelijke vredesmanifestaties. De redevoeringen op die manifestaties en de vele artikelen over vrede in bijvoorbeeld *De Nieuwe Tijd* en *De Rode Jeugd* munten om bovengenoemde redenen uit door vaagheid. Zo spraken op een massale meeting in de Antwerpse zaal Thalia op 30 september 1917 o.a. Leo Augusteyns en Rosa De Guchtanaere. Augusteyns had het over liberale vrijhandelsidealen en

14. F. LEHOUCQ, *Het antimilitarisme in België, 1830-1914*, Antwerpen, 1958.

15. A. VERMEULEN, *Verzamelde [...]*, pp. 64-65.

16. Zie A. BAEYENS, *Het aktivisme [...]* en M. SERTYN, *Het socialistisch aktivisme [...]*, passim.

hun betekenis voor de internationale vrede en Roza De Guchtenaere kwam niet veel verder dan op te roepen tot de strijd voor meer geluk voor allen en het beklemtonen van de rol van vrouwen bij het bepleiten van vrede.¹⁷

Op 4 november was er weer een meeting tegen 'de oorlog en zijn gruwelen' in zaal Thalia. In *De Nieuwe Tijd* van 17 november 1917 verscheen een verslag, waarin wat teleurgesteld opgemerkt werd dat de bokswedstrijden in het naastgelegen Hippodroom tezelfdertijd meer publiek hadden getrokken. Of had het publiek door dat men van deze vredesbijeenkomsten niet echt wijzer werd?

Werkelijk anti-burgerlijke uitingen kon men met name in Antwerpen vinden onder een groepje zeer jonge flaminganten met sterk socialistische, anarchistische en humanistische motieven. We vinden hen onder de leerlingen en oud-leerlingen van de Normaalschool en het Koninklijk Atheneum, waar zij georganiseerd waren in de Vlaamsche Bond en tijdens het activisme in de Vlaamsche Kring. De uit dit milieu afkomstige Lode Craeybeckx richtte in 1918 zijn zgn. Jeugdgemeente op, waarin hij ijverde voor culturele autonomie voor Vlaanderen, voor de emancipatie van de vrouw en voor eigen organisaties voor jonge intellectuelen. In deze kringen ontmoeten we Paul Van Ostaijen, Firmin Mortier, Rob Van Roosbroeck, Gaston Burssen, Victor Brunclair, Marnix Gijsen en last but not least Herman van den Reeck. Rond het tijdschrift *De Stroom* treffen we oudere activisten als Herman Vos, Eugene de Bock, Martin Rudelsheim en Willem De Vreese en rond het in de oorlog in activistische handen geraakte blad *De Goedendag* vinden we G. Burssens, V. Brunclair, P. van Ostaijen en H. Vos met anderen weer terug. Centraal stond in hun literaire en artistieke werk het dienen van de gemeenschap. Het individualisme had afgedaan. Een opvatting die, zoals we na 1918 zullen zien, gemakkelijk naar extreem-links en naar extreem-rechts kon evolueren.¹⁸

Afrondend kunnen we stellen dat het activisme slechts op het punt van zijn afkeer van de Belgische staat en zijn instellingen een anti-burgerlijke koers heeft gevaren, een koers die al vóór 1914 was uitgezet. De socialistische component in het activisme heeft niet tot een wezenlijk revolutionaire en daarmee anti-burgerlijke inbreng geleid. De groep was te klein en het activistische klimaat was niet bij uitstek links georiënteerd.

17. J. VAN EXTERGEM, Indrukwekkende vredesvergadering, in: *Het Vlaamsche Nieuws*, 2 en 3 oktober 1917.

18. M. SERTYN, Avondlandstemming bij de jonge avant-garde in Vlaanderen na 1918: inspiratiebron voor purito-flaminganten en marginale wereldverbeteraars, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 5, 1974, nr. 2, pp. 547-580 en M. SOMERS, Schets van de Antwerpse literaire avant-garde, in: *Het bordeel van Ika Loch*, tentoonstellingscatalogus, Antwerpen, 1993 (Publikaties SBA/AMVC, nr. 37).

Hoewel omstreeks de wapenstilstand in november 1918 Duitse troepen dreigden te gaan muiten en revolutie te gaan maken, zoals in Rusland, is er van een aansluiting van linkse activisten nauwelijks sprake geweest, zoals ook daarna van een revolutie van activisten en fronters, al dan niet kiezend voor een linkse ideologie op een enkel incident na (Jef Van Extergems acties) geen sprake is geweest. Dit mag dan nu ons oordeel zijn. Menige activist heeft het toch anders ervaren en minder klein over zijn activistisch avontuur gedacht. Zo getuigt Flor. Couteele: *“het aktivisme heeft ons, knus burgerlijke non-kombattanten in de schaduw van dezen geweldig lelijken tijd een wappering van iets groots doen voelen. Daar zijn wij het aktivisme dankbaar voor in de eigenlijke vervreemding van het scheiden.”*¹⁹

De anti-burgerlijke werking was gering, maar de doorwerking van de ideologie van het activisme als zodanig kan beslist niet als gering omschreven worden.

Het anti-Belgische-staat-denken kwam niet alleen onder het activisme voor. Een niet onaanzienlijk deel jonge Vlaamse intellectuelen, van wie velen vóór 1914 al kritisch stonden tegenover de Belgische staat, zat in het leger of had uit vaderlandsliefde vrijwillig dienst genomen. Velen onder hen zouden, evenals een groot deel van de activisten, het geloof in de Belgische staat definitief verliezen. Over hen gaat het volgende hoofdstuk.

De Frontbeweging

Om de mogelijke anti-burgerlijkheid in de Frontbeweging te onderzoeken hebben wij ons onderzoek gericht op de ‘officiële’ publikaties van de Frontbeweging. De geschiedenis van de Frontbeweging als organisatie blijft hier buiten beschouwing. De beweging vond haar oorsprong onder Vlaamsgezinde intellectuele dienstplichtigen en vrijwilligers, waarbij organisaties als het Sekretariaat van het Katholiek Vlaamsch Hoogstudentenverbond een voorname rol speelden – het Sekretariaat kon dat doen vanuit een wijd verspreid net van sterk op morele en religieuze onderwerpen gerichte studiegroepen en bijeenkomsten.

19. H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging [...]*, dl.1, p. 100. Ook van Marnix Gijsen is een dergelijke uitspraak bekend. Hij schreef: *“Wie deze tijd meeleeft, weet [...], dat de geladen atmosfeer op Vlaams gebied, samen met de vele ontzettingen door de oorlogspsychose verwekt, er machtig toe bijgedragen hebben om aan het geestelijk leven een intensiteit en diepte te geven die de voortzetting der goeddelijke en traditionele individualistische kunst onmogelijk moesten maken.”* Citaat in A.W. WILLEMSSEN, *De Vlaamse Beweging [...]*, p. 76. Het is in dit opzicht interessant erop te wijzen dat Van Ostaijen in zijn werk de stad naar voren haalt en centraal stelt, een nieuw thema in de tot dan toe vrijwel uitsluitend op het platteland gerichte Vlaamse literatuur.

De politisering van deze groepen is voor een deel ontstaan door de veelal schokkende taaltoestanden. In het bijzonder voor de ontwikkelde flaminganten was de minachting voor zijn taal door de militaire gezagsdragers een onthutsende ervaring. Een ervaring die weerstanden opriep juist bij deze groep jonge mensen die vóór 1914 midden in de Vlaamse strijd had gestaan, wier zelfbewustzijn was gegroeid en die het vanzelfsprekend vond dat aan hun verlangens gehoor werd gegeven.

De vernederlandsing van de Gentse universiteit door de Duitse autoriteiten in 1916 heeft het gevoel van een zich door de Belgische regering te kort gedaan voelen aanzienlijk versterkt. In brede kring, ook onder de activisten, leefde het gevoel dat juist op dit punt de regering een daad had kunnen en moeten stellen door op de meest duidelijke wijze de belofte te doen dat dit verlangen onmiddellijk na de oorlog zou worden ingewilligd mede als beloning voor de Vlaamse oorlogsinspanningen. Het mocht niet zo zijn en aan het front organiseerde in 1917 het Vlaamse verzet, dat door de legerleiding zonder meer als Duits- en activistischgezind gezien werd en streng verboden werd, zich in de geheime Frontbeweging. De beweging stelde zich in mei 1917 open voor niet-katholieke flaminganten.²⁰

Het is overigens merkwaardig dat het activisme een vrij sterke deelname van vrijzinnigen vertoonde en de Frontbeweging overwegend katholiek was en bleef. Dat katholieke element kreeg extra nadruk doordat sympathiserende politici uit die hoek kwamen en een belangrijke raadgever van de Frontleiders de Alveringemse kapelaan Cyriel Verschaeve was. Hij had al in het begin van de oorlog in zijn *Oorlogsdagboek* geschreven: “*Wie een offer vergt, komt ook recht op zijn loon toe. Wij hebben 't offer aangenomen, wij behouden ons recht op ons loon. 't België, 't grote België van de toekomst, zal moeten gedenken dat het in debet staat tegenover 't Vlaamse deel van zijn bevolking.*”²¹

Dit ‘do-ut-des’-principe krijgt scherpere vorm in de eerste van een reeks zgn. “Open frontbrieven”.²² In de *Open brief aan Koning Albert* (11 juli 1917) lezen we dat de vernederlandsing van de Gentse hogeschool door de Duitsers aanvaard moest worden. Dat dit kon gebeuren, kwam door het falend beleid van de Belgische regering. Verder wenste men Vlaamse en Waalse regimenten. Het vragen van de bestuurlijke scheiding in Berlijn werd niet goedgekeurd, maar niet de Belgische regering moest veroordelen, de soldaten zouden na de oorlog zelf het “*eigen huis kuisen*”, dat paste niet aan een regering die “*ons 85 jaar lang heeft*

20. Algemene informatie gebaseerd op L. SCHEPENS, *14/18. Een oorlog in Vlaanderen*, Tielt, 1984.

21. C. VERSCHAEVE, *Verzameld Werk*, dl.1, Brugge, 1955, p. 270.

22. Wij volgen de teksten zoals die verzameld zijn in *Open brieven en vertoogschriften van de Vlaamse Frontbeweging (1917-1918)*, Diksmuide, 1939 (Bijdragen tot de geschiedenis der Vlaamse IJzertragedie 1914-1918; nr. 1).

bedrogen.” De brief eindigde met de leuze: “*We zijn vrije Vlamingen, die een vrij Vlaanderen willen in een vrij België.*”

Er was scherpe kritiek, bijna een afwijzen van de Belgische overheid, maar er waren geen concrete wensen die een verandering van de bestuurlijke inrichting van de staat zichtbaar maakten. Dat gebeurde ook niet in de *Brief van de Vlaamse Soldaten aan den opperbevelhebber van 't leger Koning Albert* (augustus 1917). Duidelijker was al de open brief die Cyriel Verschaeve in september 1917 aan kardinaal Mercier richtte. Hij schreef: “*Dat onze Staat het recht had ons bloed en leven te vragen, dit is: een absoluten eisch aan ons te stellen, erkennen wij met ons bloed en leven te geven. Doch deze gave geeft ons het recht ook aan onzen Staat een absoluten eisch te stellen, namelijk dat zij zijne inrichting radikaal verandere, zoodanig dat wij, twee volkeren, er ons heel en vol en gelukkig in uitleven.*”

In concreto is dit een eis voor bestuurlijke scheiding, voor federalisering in een of andere vorm.

De leiding van de Frontbeweging kwam zelf in oktober 1917 voor den dag met een vrij omvangrijke en fundamentele brochure *Vlaanderens Dageraad aan den IJzer*. De fronters erkenden de Belgische staat als een politieke en economische realiteit, maar: “[...] *om te beantwoorden aan de roeping die zijne samenstelling het opdraagt, moet België zoodanig ingericht dat het Waal als Vlaming waarborgt naar binnen een vreedzaam bloeiend neven elkaar bestaan, naar buiten de ruimst verwezenlijkenbare onafhankelijkheid.*”

Het zeer nuchter gestelde stuk somde alle grieven nog eens op, stelde met klem dat het geen afscheiding van Vlaanderen uit de Belgische staat wenste, maar zelfbestuur binnen die staat. Tegenover de Raad van Vlaanderen en het activisme stonden de auteurs, Hendrik Borginon en Filip de Pillecijn, kritisch, maar even kritisch als tegenover de regering in ballingschap! De schrijvers verwezen ook naar het onder de Walen levende verlangen naar zelfbestuur. Interessant is niet alleen de nadrukkelijke stellingname tegen Duitsland, maar ook tegenover de Ententemogendheden wenste men onafhankelijkheid te bewaren. Van revolutionaire taal is echter geen sprake.

In december 1917 in een *Brief aan de verbonden grootmachten* attendeerde de Frontbeweging op het nationaliteitenvraagstuk binnen de Belgische staat en verzocht zij om aandacht voor dit probleem, zodra er over vrede onderhandeld zou worden.

Hardere en meer revolutionaire woorden lezen wij in de *Open brief aan generaal Bernheim* (begin 1918). Bernheim had aangekondigd op Vlaamse betogers te zullen schieten. De fronters reageerden allereerst met een behoorlijk racistische opmerking als: “*Inzonderheid gij, een kleinzoon van een Duitschen Jood, die beter past in een concentratiekamp dan wel aan het hoofd van een legerafdeeling en dus niet mee te spreken hebt in Vlaamse en zelfs Belgische toestanden.*”

De kern van het betoog is echter: “*Dat bij het eerste schot dat gelost wordt niet honderden of duizenden, maar het gansche Vlaamsche leger opspringt om de gesneuvelde makkers desnoods met uw eigen leven te wreken.*” Dit is in feite een dreiging met munitie en men had daar het voorgaande jaar met name in het Franse leger een en ander van nabij meegemaakt. Ook in de *Open brief aan de Vlaamsche soldaten* (18 februari 1918) naar aanleiding van het proces tegen Lode de Boninge, veroordeeld vanwege zijn deelname aan een zgn. ‘vliegtocht’, lezen we niet alleen over “*volledig zelfbestuur*”, maar ook “*dat we geweld zullen breken, en meteen, hen die er hun toeverlaat in stellen.*”

In maart 1918 verscheen nog Verschaeves *Vlaamsche Catechismus* waar volgens het klassieke vraag-en-antwoord-model alle Vlaamse vraagstukken inclusief het activisme aan bod kwamen. De oplossing zocht Verschaeve toch in een federaal België.

In eerste instantie aarzelt men of men de Frontbeweging anti-burgerlijk kan noemen. De leden van Jong-Vlaanderen gingen toch wat verder in hun kritiek op en verzet tegen de Belgische staat. Verder dan een federaal België ging men aan het front niet en opvallende anti-oorlogsuitspraken of pacifistische uitspraken komen in de genoemde stukken niet voor. Toch is er meer aan de hand geweest.

In het voorjaar van 1918 zou er binnen de Frontbeweging een revolutionaire stemming geheerst hebben en zou er sprake geweest zijn van een massaal overlopen naar het activistische kamp. Iets daarvan worden we gewaar in de roman *Eer Vlaanderen Vergaat* van Ivo Draulans (pseudoniem voor Jozef Simons, niet alleen auteur, maar ook oud-frontstrijder en betrokken bij de leiding van de Frontbeweging). Hij beschrijft een bijeenkomst van frontsoldaten waarin gezegd werd: “*Denkt gij dan niet, gij allen, dat het voor Vlaanderen de reddende daad was, zoo die vijf-en-twintig duizend man, op één nacht overliepen naar Borms, naar Borms!*”²³ Het is zeker dat binnen de Frontbeweging ernstig nagedacht is over de rol van het leger, zeker na de overwinning op Duitsland. Zou een sterk vlaamsgezind leger niet een politieke macht kunnen zijn om de verlangde hervormingen kracht bij te zetten? Het was dan ook gewenst het leger te sparen en het was wenselijk contacten met de activisten te leggen. Beide zijn uitgevoerd. Het contact met de activisten liep, zoals we weten, op een fiasco uit en werkte contraproductief. De schuldvraag is nog steeds niet afdoende opgelost en laten we hier buiten de discussie. De Frontleiding moest echter alle zeilen bijzetten om de zaak bij elkaar te houden en om desertie en defaitisme te voorkomen. De opzet was nu, in de ogen van de Frontleiding, het leger intact te houden, Belgisch grondgebied te verdedigen, maar bij een te grote overmacht of bij een gedwongen uitwijken naar Frankrijk te opteren voor overgave en krijgsgevangenschap.

23. IVO DRAULANS, *Eer Vlaanderen Vergaat*, Brussel-Turnhout, 1923, p. 146.

In de *Open brief aan de Vlaamsche soldaten* (11 juli 1918) werden kritische opmerkingen gemaakt in de richting van de Ententemogendheden die de mond vol hadden over de rechten van de kleine volken, maar de Vlaamse rechten niet wilden zien. De eisen bleven zelfbestuur, handhaving van de vernederlandste Gentse hogeschool en Vlaamse regimenten. De eisen werden op een dreigende toon gesteld aan de Haverse regering, “die uit naam van het recht tegen de Duitscher streed, maar Ons recht ontkende. [...] Nu zal ze onze vuisten voelen en onze macht kennen. De regeering daagt ons uit! Het Vlaamsche strijdleger van 1918 staat gereed.” Radicalisme dreigde in 1918 ook nog van een andere zijde.

Allereerst was er de soldaat Antoon Pira, die in Frankrijk de Franse pacifist J. Caillaux had leren kennen, die vrede met Duitsland voorstond. Pira was niet alleen pacifist, hij was ook socialist en wilde deze idealen aan het front gaan uitdragen. In zijn pamflet *Mannen van den IJzer* uitgaande van het door hem in de voorzomer van 1918 opgerichte Algemeen Vlaamsch Democratisch Verbond, riep hij op tot aandacht voor de sociale kwestie na de oorlog.²⁴ Hij verstond daar onder: taalvraagstuk, vakverenigingen, werkmanswoningen, ouderdomspensioenen, coöperaties, onderwijs, legerwet, opvoed- en zielkunde, heropbouw van België, schadeloosstelling voor oorlogsschade, spaarboek van de soldaat, internationaal scheidsgerecht, Volkenbond en het geheel van de sociale wetgeving. Een hele waslijst, waarbij het revolutionaire was het opzeggen van het vertrouwen in de huidige Belgische regering, omdat deze nog steeds geen parlementaire controle voorzien had. In een ander pamflet is sprake van een nieuw te vormen parlement bestaande uit uitgeweken en in het buitenland vertoevende volksvertegenwoordigers en vertegenwoordigers van de soldaten.²⁵ Mogelijk dacht Pira aan de Russische sovjets. Op 11 juni riep Pira een werkstaking uit, waarbij hij ook opgeroepen zou hebben tot desertie, waarna uiteindelijk zijn arrestatie volgde.

Het merkwaardige is dat in het eerste stuk wel de taalkwestie genoemd wordt, maar verdere eisen op dit gebied niet geformuleerd zijn; ook ontbreekt een opmerking over federalisering. Behalve de opmerking over internationaal scheidsgerecht en Volkenbond is er geen duidelijke pacifistische toon in het stuk te traceren. Vermoedelijk is de oproep tot desertie ingegeven om zo het gehele systeem te ontregelen en een revolutie in leninistische zin mogelijk te maken. Helaas is er over Pira maar weinig bekend. De revolutiegedachte leefde op bescheiden wijze en verspreid door heel het leger bij socialistische Jonge Wachters, maar de verdeeld-

24. In het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADV N) te Antwerpen berust een handgeschreven exemplaar, vier bladzijden, ongesigneerd en ongedateerd onder ADVN, YA 128/3/5 en een transcriptie (getypt), YA 1130/1/8.

25. L. SCHEPENS, *14/18* [...], pp. 175-176.

heid in eigen kring (pro of contra Lenin) en de geringe omvang van de aanhang maakten een revolutie tot een droomdenkbeeld.²⁶

Samenvattend kunnen we stellen dat de Frontbeweging op zich in beperkte mate anti-burgerlijk is geweest. In politicus bleef de wens tot federalisering van de Belgische staat het kernpunt, maar ook het eindpunt. Los daarvan is er eind 1917-begin 1918 zeker sprake geweest van een radicalisering binnen de beweging en mogelijk is er door sommigen zelfs aan een opstand tegen het Belgische gezag gedacht. Duidelijke bewijzen over de omvang van deze agitatie ontbreken echter. Van een revolutionaire sociaal-economische ideologie is bij de Frontbeweging geen sprake geweest. Het denken hierover bleef ingebed in de christen-democratische kaders.

Merkwaardig is, gezien de naoorlogse agitatie voor vrede en ‘nooit meer oorlog’ onder de oud-strijders, dat in de schriftelijke stukken van de fronters en in die van Verschaeve geen uitdrukkelijk pacifistische notities te lezen zijn. Het zeker aanwezige defaitisme, de desertie en de oorlogsmoeheid zijn geen verschijnselen die onmiddellijk in verband gebracht mogen worden met een pacifistische overtuiging.

Sociale en economische radicaliteit ook in de zin van een aanval op de burgerlijke samenleving vinden we aan het front slechts bij Pira en zijn aanhang en bij enkele socialistische groepjes die zich bij het Leninisme hadden aangesloten. Deze groepen waren te klein en te zeer over het leger verspreid om iets te vermogen. Niets vermocht uiteindelijk ook de Frontbeweging. Na 11 november 1918 bleek deze groep als macht en eenheid weinig meer voor te stellen. De grootste teleurstelling was wel dat hun natuurlijke bondgenoot, het activisme, door de bevolking in Vlaanderen, om H.J. Elias te citeren, “*uitgespuwd*” werd en dat van een gemeenschappelijk massaal optrekken geen sprake kon zijn.²⁷

Conclusie

Anti-burgerlijkheid in politiek, sociaal, economisch en cultureel opzicht heeft in de kringen van de vooroorlogse Vlaamse burgerij nauwelijks gespeeld. Het waren burgers die strenden voor rechten voortvloeiende uit een negentiende-eeuws romantisch taalnationalisme. Op het punt van die taalrechten waren zij tot een zeker politiek radicalisme bereid en dat uitte zich al vóór 1914 en met name in de

26. G. VAN DEN BOOM, Over de weerslag van de oktoberrevolutie in België. Enkele herinneringen, in: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, jg. 2, 1967, nr. 4, pp. 175-180.

27. H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging [...]*, dl. 2, p. 178.

oorlogsjaren in een politieke anti-belgische stellingname. Een doorwerking van deze overigens door een duidelijke minderheid in de Vlaamse Beweging gemaakte keuze naar andere maatschappelijke en culturele vlakken vond in nog beperktere mate plaats. Op maatschappelijk vlak zou het te vinden moeten zijn in de op zich zeer kleine Vlaamse communistische partij die na de oorlog ontstaat dank zij zich afsplitsende of uit de BWP gezette figuren. Op artistiek en cultureel vlak is de groep weer duidelijker waarneembaar. Onder de activisten en dan weer met name onder de vrijzinnigen onder hen is er sprake van een breuk met de oude kunst en literaire opvattingen. Het artistieke en literaire leven aan het front was, voor zover het er was, toch minder avant-gardistisch. August Van Cauwelaerts verklaring: “*Wij allen stonden te dicht bij den strijd, onze horizon was te begrensd en het leven op het front te moordend voor het zieleleven van een kunstenaar*” lijkt mij een afdoende verklaring.²⁸

Maar al speurend hebben we een aantal facetten van anti-burgerlijkheid binnen de Vlaamse Beweging kunnen traceren en het is naar mijn mening voor de ontwikkeling van de Vlaamse Beweging na 1918 te betreuren dat de anti-burgerlijke tendenzen niet alleen op politiek, maar vooral op maatschappelijk en cultureel gebied niet sterker zijn geweest. Zij zouden een krachtiger linkse vleugel in de Vlaamse Beweging mogelijk gemaakt kunnen hebben en de rechtse stromingen die in de jaren dertig opgededen hebben kunnen afremmen.

DRS. PIETER VAN HEES
RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT,
KROMME NIEUWE GRACHT 66, NL-3512 HL UTRECHT

(Zoals reeds werd vermeld in het *Woord van welkom namens Wetenschappelijke Tijdingen* door Frans-Jos Verdoodt, kon Pieter Van Hees, verhinderd door ziekte, zijn referaat niet zelf naar voren brengen. Daardoor kon geen discussie plaatsvinden.)

28. Geciteerd uit *Vlaamsche Oorlogsliteratuur. Bloemlezing*, ingeleid en samengesteld door O. VAN HAUWAERT, Gent, 1924, p. 133.